

Izvorni znanstveni rad
UDK 314.42(497.5 Desne-Rujnica) "1825/1861"
929.532(497.5 Desne-Rujnica)"1825/1861"
259(497.5 Desne-Rujnica))"1825/1861"
Primljeno: 11.7.2012.

NA DUGO PIŠEM JERBO NE MOGU SE U MANJE ISKAZAT: UZROCI SMRTI U ŽUPI DESNE-RUJNICA (1825-1861)

MAJA ŠUNJIĆ

SAŽETAK: Okosnicu župe Desne-Rujnica čini planina Rujnica, koja predstavlja krajnji ogranak Rilića i pruža se prema rijeci Neretvi. Polazeći od matice umrlih župe Desne-Rujnica (1825-1861), u radu se analiziraju uzroci smrti, struktura umrlog stanovništva prema spolu i dobi, te rizični mjeseci i godišta. Osim detaljnog prikaza pojedinačnih uzroka, u čijoj pozadini stoje minuciozni opisi župnika Šimuna Tomića Romića, svi analizirani faktori promatraju se u njihovoj međuovisnosti, ali i kroz prizmu prostornih i vremenskih analogija.

Ključne riječi: Neretva, 19. stoljeće, mortalitet, uzroci smrti, demografska tranzicija

Keywords: Neretva valley, 19th century, mortality, causes of death, demographic transition

Uvod

Župa Desne-Rujnica formirana je 1761. od naselja Desne, Rujnica, Podrujnica, Bagalovići, Vrhdesne, Arnjačke (Rnjačke) gomile i Krvavac, koja su dotad sva pripadala župi Borovci.¹ Središte župe s župnom kućom nalazilo se u mjestu Rujnica. Naselje se nalazilo na 344 m nv na planini Rujnica, iza vrhova Varda,

¹ *Don Radovan Jerković: život i djelo*, prir. Mile Vidović. Metković: Matica hrvatska Metković, 2000: 171, 212-213.

Dragovića Varda i Mala Rujnica.² Poslije 1863, odnosno, nakon smrti župnika Šimuna Tomića Romića, sjedište župe seli u Bagaloviće, a župa je preimenovana u Desne-Bagalovići.³ Iako je župnik bio smješten na Rujnici, gdje se nalazi crkva Sv. Roka (slika 1.), župna je crkva bila Sv. Jurja u Desnama. U upotrebi su bila dva groblja. Za stanovnike desansko-rujničkog dijela župe groblje se nalazilo oko župne crkve Sv. Jurja u Desnama. Stanovnici bagalovičkog dijela župe ukapali su se pored crkve Gospe od Karmela.

Slika 1. Crkva Sv. Roka na Rujnici

² Don Radovan Jerković: *život i djelo*: 207; Josip Đugum i Mladen Matelj, *Toponimi sela Desana (prilog: desanski nadimci)*, drugo dopunjeno izdanje. Metković: Matica hrvatska, 2009: 39, 86.

³ Don Radovan Jerković: *život i djelo*: 213-214.

Slika 2. Pogled na Desne. U prvom planu su Modro oko i Desansko jezero

Okosnicu župe Desne-Rujnica čini planina Rujnica, koja predstavlja krajnji ogranak Rilića i pruža se u smjeru sjeverozapad-jugoistok.⁴ Sa sjeverozapadne ju strane okružuje Jezero, sa sjeverne i istočne borovačka visoravan i *blatije*, a s južne brdo Donja Gora, Desansko jezero s rječicom Desankom i okolne obradive površine i jaruge (karta 1). U popisu stanovništva 1857. sva naselja ove župe iskazana su pod Desnama, tako da je cijela župa te godina imala 1.056 stanovnika.⁵ Desne se sastoje od zaselaka Marovine, Masline, Kod crkve, Kod kuća, Vrijaci, Strimen, Šišin i Kraj (Medaci).⁶ No toponim Desne, odnosno Desna, znatno je stariji. U drugoj polovini 14. stoljeća u više se navrata spominje utvrda Desna i vojna posada pod zapovjedništvom Filipa Nosdronje.⁷ Iako R. Jerković Rujnicu smatra komšilukom ili zaseokom Desana,⁸ ona se kao selo (*villa*)

⁴ J. Đugum i M. Mateljak, *Toponimi sela Desana*: 86-87.

⁵ Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. Zagreb: JAZU, 1979: 408-413.

⁶ *Don Radovan Jerković: život i djelo*: 207.

⁷ Radovan Jerković, *Gabela (Prilog povijesti Donje Neretve)*. Sarajevo, 1939: 5-6, n. 12; Đurđica Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV. veku*. Beograd: Vojni muzej u Beogradu, 1976: 141.

⁸ *Don Radovan Jerković: život i djelo*: 207.

bilježi na mletačkim katastrima 1704. i 1727. godine u istom rangu s Desnama,⁹ te bi je trebalo smatrati zasebnim naseljem. Broj stanovnika Rujnice počeo je opadati već tijekom 19. stoljeća, a selo je konačno napušteno početkom 20. stoljeća. Podrurnica je skupno ime za sela Prusci, Kalebi, Zloići, Romići, Momići i Matijevići, koja se pružaju duž istočnog ruba Rujnice.¹⁰ Župa Desne-Rujnica još je obuhvaćala selo Bagaloviće, Vrhdesne, Arnjačke (Rnjačke) gomile i Krvavac.

S pravom bi se moglo tvrditi da naslov ovoga rada zavarava. Iako u njemu stoji riječ smrt, zapravo se tematizira trenutak koji joj neposredno prethodi, odnosno način na koji je život okončan. Analiza uzroka smrti i smrtnosti temelji se na matičnoj knjizi umrlih župe Desne-Rujnica za razdoblje od 1825. do 1861. Povremeno su u radu korištene i matične knjige rođenih iste župe.¹¹ U tom razdoblju matične je knjige isključivo vodio župnik Šimun Tomić Romić, koji je rođen u Podrurnici. Sa stajališta medicine, odnosno patologije, u rubrike uzroka smrti upisivane su dijagnoze koje su sve samo ne precizne. Način predstavljanja uzroka smrti u ovome je radu ovisio o mogućnosti njihove klasifikacije. Poglavlja u kojima se obrađuju uzroci smrti uglavnom se vode Međunarodnom klasifikacijom bolesti i srodnih stanja (MKB-10): nesretni slučajevi, zarazno-parazitarne bolesti, bolesti živčanog sustava, bolesti krvožilnog sustava itd.¹² Posebno su promatrani pojedini simptomi i stanja poput vrućica, starosti, hydropsa i ascitesa. Uzroci smrti koje nije bilo moguće pouzdano identificirati s određenom bolesti obrađeni su pod nazivom koji je zabilježen u matici (npr. poganac), dok su neki uzroci s oprezom uvršteni u bolesti (npr. *fibra manena* u malariju). Posebno poglavlje posvećeno je smrtnim slučajevima majki i dojenčadi. U radu su u kratkim crtama prikazana kritična godišta i mjeseci, te struktura umrlog stanovništva prema dobi i spolu.

Za većinu promatranih obilježja smrtnosti i uzroka smrti korištene su odgovarajuće prostorne i vremenske paralele. To je prvenstveno analiza stanovništva Desana u razdoblju 1870-1880, u dijelu koji se odnosi na mortalitet. Zaključak ovog rada strukturiran je upravo kroz usporedbu dvaju razdoblja na liniji dob

⁹ Milan Glibota, *Povijest Donje Neretve i prvi mletački katastri*. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2006: 143, 168; Mletački katastar - Mape Grimani, br. 132 (Desne i Metković) i br. 133 (Desne i Rujnica) (Državni arhiv u Zadru, dalje: DAZ).

¹⁰ *Don Radovan Jerković: život i djelo*: 153.

¹¹ Matična knjiga umrlih župe Desne (1825-1861) (Mk 173), Matična knjiga rođenih župe Desne (1825-1830) (Rk 169) i Matična knjiga rođenih župe Desne (1830-1857) (Rk 170), Zbirka matičnih knjiga (DAZ).

¹² *Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema: MKB-10, X. revizija*. Zagreb: Medicinska naklada, 1994.

Karta 1. Položaj župe Desne-Rujnica na karti 1:25.000

- spol - mjesec smrti - uzrok smrti. Također su korištene analize mortaliteta i uzroka smrti u neretvanskim mjestima Komin i Rogotin, ali i druge analogije na istočnoj obali Jadrana.

Citat u naslovu ovog rada preuzet je iz pisma kojim se župnik obraća dekanatu u Opuzenu.¹³ Iako nema puno veze s temom, zanimljiv je jer predstavlja svojevrsnu paradigmu rada i bilježenja župnika Tomića Romića. Zahvaljujući njegovoj pedantnosti u dokumentiranju naizgled nebitnih detalja, ovaj je rad obogaćen nizom slikovitih opisa koji zaslužuju da budu predstavljeni u izvornome obliku.

¹³ Trpimir Macan, *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*, drugo prošireno izdanje. Zagreb-Klek: Galerija Stećak, Metković: SIZ za kulturu, Opuzen: OSIZ u oblasti kulture, 1990: 61.

Analiza smrtnosti

U matičnoj knjizi umrlih zabilježeno je 600 upisa kod kojih su uzroci poznati u svim slučajevima. Umrlo je 320 muškaraca i 280 žena. Najviše ljudi umrlo je 1855. godine (ukupno 45 osoba), uglavnom od kolere. *Ospicze* su pridonijele većoj smrtnosti 1848 (ukupno 33 osobe) i 1857 (ukupno 28 osoba). Veći broj umrlih zabilježen je i 1835 (24 osobe, uglavnom od *fibri*), 1841 (22 osobe, uglavnom od groznica). Povećanom broju umrlih 1846 (22 osobe) pridonijela je i epidemija dizenterije sa 6 umrlih, dok se u godinama 1852 (24 osobe) i 1854 (24 osobe) bilježi neobičajeno mnogo groznica i kašlja. Godine 1859. umrlo je 26 ljudi od dijagnoze groznica, upala pluća, helminta, dizenterija, no nijedna od navedenih bolesti nije imala epidemijske razmjere.

Najviše ljudi umire u studenome (15,5%), prosincu (9,83%) i siječnju (10,17%), no povećana se smrtnost bilježi tijekom svih jesensko-zimskih mjeseci. U periodu od svibnja do rujna umire znatno manje osoba (tablica 1). Gotovo identično proljetno-ljetno "zatišje" u slijedu mjeseci od svibnja do rujna zabilježeno je i u Rogotinu.¹⁴ Jesenski i zimski mjeseci također su kritični u Kominu, s tim da se tamo smrtnost povećava već u kasnim ljetnim mjesecima, dok je u analizi

Tablica 1. Mjesečna distribucija umrlih u župi Desne-Rujnica (1825-1861)

Mjesec	Broj umrlih	%
Siječanj	61	10,17
Veljača	47	7,83
Ožujak	53	8,83
Travanj	51	8,50
Svibanj	38	6,34
Lipanj	35	5,83
Srpanj	32	5,33
Kolovoz	31	5,17
Rujan	46	7,67
Listopad	54	9,00
Studen	93	15,50
Prosinac	59	9,83
<i>Ukupno</i>	600	100

¹⁴ Maja Šunjić, »Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i prvog polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 370.

Tablica 2. Mjesečna distribucija umrle dojenčadi u župi Desne-Rujnica (1825-1861)

Mjesec	Broj umrlih	%
Siječanj	6	6,00
Veljača	5	5,00
Ožujak	13	13,00
Travanj	7	7,00
Svibanj	9	9,00
Lipanj	8	8,00
Srpanj	3	3,00
Kolovoz	5	5,00
Rujan	13	13,00
Listopad	9	9,00
Studeni	14	14,00
Prosinac	8	8,00
<i>Ukupno</i>	100	100

župe Desne u razdoblju od 1870. do 1880. najmanja smrtnost u kasnim zimskim i proljetnim mjesecima, no jesen i rana zima i dalje su najrizičnije.¹⁵

U župi Desne-Rujnica studeni je također najfatalniji za dojenčad (14%), no gotovo jednako su kritični ožujak (13%) i rujnan (13%) (tablica 2). Povećani broj umrle dojenčadi u studenome nije dominantno vezan ni uz jednu bolest. Podjednako se javljaju dijagnoze kašlja, *napiinja*, nemogućnosti sisanja i neodređene formulacije da je dijete bolesno rođeno. U rujnu dojenčad najviše umire od groznica, a u ožujku od *fibre*. Kao i kod mjesečne distribucije za sve umrle, u periodu od travnja do kolovoza smrtnost dojenčadi drastično se smanjuje, s minimumom u srpnju (3%). Takav “raspored” bitno je drugačiji od onoga u otočkim mjestima, gdje dojenčad i mala djeca najviše umiru ljeti što se dovodi u vezu sa crijevnim zarazama.¹⁶ U razdoblju 1870-1880. u župi Desne također je primijećeno malo epidemija crijevnih zaraza,¹⁷ koje najčešće imaju fatalne posljedice po dojenčad i malu djecu.

¹⁵ Maja Šunjić, »Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju 18. i prvoj polovici 19. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50 (2012): 379; Inge Bego-Matijević, Žarko Dugandžić i Anđelko Akrap, »Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi (1870-1880).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 47 (2009): 207, 211.

¹⁶ Mladen Andreis, »Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998): 272; Nenad Vekarić i Božena Vranješ-Šoljan, »Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 47 (2009): 44.

¹⁷ I. Bego-Matijević, Ž. Dugandžić i A. Akrap, »Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi.«: 211.

Tablica 3. Dobna i spolna struktura umrlog stanovništva u župi Desne-Rujnica (1825-1861)

Dob	Muškarci		Žene		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
< 1	54	16,93	46	16,49	100	16,72
1-4	39	12,23	34	12,19	73	12,21
5-9	10	3,13	9	3,23	19	3,18
10-14	10	3,13	5	1,79	15	2,51
15-19	10	3,13	11	3,94	21	3,52
20-24	18	5,64	16	5,73	34	5,69
25-29	22	6,9	15	5,38	37	6,19
30-34	9	2,82	13	4,66	22	3,68
35-39	12	3,76	6	2,15	18	3,01
40-44	24	7,52	14	5,02	38	6,35
45-49	17	5,33	14	5,02	31	5,18
50-54	18	5,64	10	3,58	28	4,68
55-59	18	5,64	17	6,09	35	5,85
60-64	15	4,7	16	5,73	31	5,18
65-69	13	4,1	16	5,73	29	4,85
70-74	12	3,76	20	7,17	32	5,35
75-79	10	3,13	7	2,51	17	2,84
80-84	2	0,63	6	2,15	8	1,34
85-89	3	0,94	1	0,36	4	0,67
90-94	3	0,94	1	0,36	4	0,67
95-99	-	-	-	-	-	-
100-104	-	-	2	0,72	2	0,33
<i>Ukupno</i>	319	100	279	100	598	100

Napomena: Jedan muškarac i jedna žena nepoznate dobi nisu uključeni u izračun.

Tablica 4. Dobna i spolna struktura umrle dojenčadi u župi Desne-Rujnica (1825-1861)

Dob	Muškarci		Žene		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
0-23 sata	-	-	1	2,17	1	1
1-6 dana	1	1,85	1	2,17	2	2
7-29 dana	8	14,82	7	15,22	15	15
1-11 mjeseci	45	83,33	37	80,44	82	82
<i>Ukupno</i>	54	100	46	100	100	100

Prosječna doživljena dob u župi Desne-Rujnica iznosila je 32,57 godina. Bez dojenčadi, prosječna doživljena dob se penje na 39,05 godina. Prosječni životni vijek za žene je iznosio 33,79 godina (odnosno 40,4 ako se ne računa dojenčad), a za muškarce 31,5 godina (bez dojenčadi 37,86 godina). Sukladno očekivanjima, žene su u prosjeku dugovječnije od muškaraca. Najveća smrtnost bilježi se među dojenčadi (16,72%) i djecom do 4 godine (12,21%) (tablice 3 i 4). U odrasloj populaciji, kod muškaraca se najveća smrtnost bilježi u dobnoj skupini od 25 do 29 godina (6,9%) te od 40 do 44 godine, kada i doseže maksimum od 7,52%. Kod žena se smrtnost povećava u prokreacijskom razdoblju (između 20 i 35 godine), nakon čega pada sve do ulaska u 55. godinu, te ima vrhunac u skupini između 70 i 74 godine života (7,17%). U trenutku smrti 11,2% stanovnika bilo je starije od 70 godina, što je daleko više od hrvatskog prosjeka za 1857 (4,85%),¹⁸ pa čak i od udjela te dobne skupine u ovoj župi u razdoblju od 1870-1880 (7,39%).¹⁹ Najstarije osobe zabilježene u matici su Manda Oršulić (umrla 1832) i Jurka Gnječ (umrla 1847). Obje su doživjele 100 godina.

Nesretni slučajevi i ozljede

Nesretni slučajevi i ozljede čine 4,17% svih uzroka smrti (tablica 5), što je znatno više od dalmatinskog prosjeka od 1,1% sredinom 19. stoljeća.²⁰ Prema kraju 19. stoljeća broj nesretnih slučajeva i ozljeda u župi Desne još se više povećao, te je u periodu 1870-1880. činio čak 5% svih uzroka smrti.²¹ Najveći broj nesretnih slučajeva obilježen je utapanjem u rijeci Neretvi, njenim rukavcima, jendecima i jezerima. Njihov je broj ovdje veći nego u drugim priobalnim i otočkim župama. Za usporedbu, u župi Cavtat je udio "smrti s nezgode" u 19. stoljeću iznosio samo 1,67%.²² Na otoku Šolti trend je bio drugačiji nego u Desnama. Nesretni slučajevi su s relativno visokih 2,5% u periodu 1825-1850,

¹⁸ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj: od 1780. do 1981. godine*. Zagreb: Globus, 1987: 166.

¹⁹ I. Bego-Matijević, Ž. Dugandžić i A. Akrap, »Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi.«: 208.

²⁰ Mladen Andreis, »Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 22 (1989): 119.

²¹ I. Bego-Matijević, Ž. Dugandžić i A. Akrap, »Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi.«: 208.

²² Tatjana Buklijaš i Nenad Vekarić, »Mortalitet u Cavtatu (1825.-1918).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 36 (1998): 325.

prema kraju stoljeća pali na 1,3%.²³ Nešto manje od Desana, ali svejedno više od dalmatinskog prosjeka, bilježi se i u obližnjoj neretvanskoj župi Komin-Rogotin (2,15%).²⁴

Tablica 5. Uzroci smrti u župi Desne-Rujnica (1825-1861)

Uzrok smrti	Broj	Udio %	Uzrok smrti	Broj	Udio %
Nesretni slučajevi	22	3,67	Gastro-intestinalne bolesti	4	0,67
Ozljede	3	0,5	Bolesti uha	3	0,5
Nasilne smrti	3	0,5	Bolesti genito-urinarog sustava	1	0,17
Samoubojstvo	2	0,33	Karcinom	4	0,67
Maternalna smrtnost	14	2,33	Siromaštvo i groznica	1	0,17
Isključivo dojenačke	39	6,5	(Apscesi)		
Djeca (bolesno se rodilo)	11	1,83	mesnik	22	3,67
Povišena temperatura	34	5,67	micine	5	0,83
Prirodna smrt	95	15,83	napinj	4	0,67
Starost	15	2,5	Poganac	10	1,67
<i>Bolest darat</i>	11	1,83	Tropika	6	1
Bolest iznutarnja	11	1,83	Groznice	48	8
Hydrops i ascites	12	2	Fibra manena	19	3,17
(Bolesti dišnog sustava)			Dizenterija	24	4
probadanja	5	0,83	TBC	9	1,5
kašalj	22	3,67	Kolera	26	4,33
upala pluća	27	4,5	Ospice	14	2,33
astma	9	1,5	Boginje	11	1,83
ostalo	4	0,67	Ospice ili boginje	12	2
Bolesti živčanog sustava	9	1,5	Vodene kozice	1	0,17
Bolesti koštano-mišićnog sustava	6	1	Škarancija (difterija?)	5	0,83
Bolesti srca i krvožilnog sustava	2	0,33	Zaušnjaci	1	0,17
Mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja	2	0,33	Helminti	4	0,67
			Ostalo	8	1,33
			<i>Ukupno</i>	600	100

²³ M. Andreis, »Uzroci smrti na otoku Šolti.«: 119.

²⁴ Maja Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 340-342.

“Od utopa vodenogha u Neretvi”

Rijeka Neretva bila je *leitmotiv* života i smrti u svim neretvanskim mjestima. Da ta tvrdnja nije samo klišej svjedoči matična knjiga ove župe. Okolnosti u kojima su stanovnici Desana, Rujnice i Bagalovića nastradali oživljavaju slike iz života koji je danas poznat samo iz usmene predaje: prevoženje konja lađom, vođenje goveda na ispašu uz (i kroz) rukavce Neretve, lovljenje pijavica iz trupe itd.

Početak siječnja 1847. šesnaestogodišnja Manda Romić nestala je u Neretvi kod Kule Norinske. Tijelo nije pronađeno. Župnik Šimun Tomić Romić na sljedeći je način opisao okolnosti koje su prethodile utapanju: *rečena ukaržala fe u lagji f kogniem [...] kogn predne od vode lagja potone i rečena fe utopii f iftom petar dominikovich koga kogn i bia je a troicza izplivafse toiest mate romich brat i jure sparglie s xenom*. Vjerojatno je spomenuti Petar Dominiković, koji je poginuo zajedno s Mandom, pripadao nekoj drugoj župi, jer nije upisan u ovu maticu. Iduće godine u listopadu, 11-godišnja Tadijana Đugum utopila se u jendeku u Šišinu *pazeći goveda f čobanim*. Neki od utopljenika pronađeni su nekoliko dana nakon smrti. U kolovozu 1842, nizvodno od Opuzena iz lađe je ispao i utopio se 45-godišnji Ivan Bebić. Pronađen je poslije dva dana, a nakon što ga je liječnik *prividio dâ je dopušćenje da se ukopa*. Tijelo 50-godišnjeg Stipana Antonovića iz Podrurnice nađeno je 19. ožujka 1841, gotovo mjesec dana nakon utapanja u Neretvi na Duvratu (na desnoj obali Neretve, južnije od Metkovića, op. MŠ). Nastradao je vozeći se *u trupini priko neretve, trupina fe privrnula a on paa u vodu*. Župnik u napomeni navodi da *nafafe di ga nosfi vodda. Rečeni martvi antonovič iest sta u vodi od 21 vegliače dokie izkočio na varh vodde na 19 oxujaka*.

Brzina i lakoća vodene komunikacije u svakodnevnom životu, osobito u privređivanju, bila je dovoljna da se zanemare potencijalne opasnosti. Život bez trupe i lađe bio je nezamisliv. Trupa je manje i lako upravljivo prijevozno sredstvo. Zahvalna je za upotrebu, jer njome može upravljati samo jedna osoba, a po potrebi ih se može smjestiti i više, sve dok se ne dosegne maksimalna nosivost trupe od 300 kg.²⁵ S trupom su bili dostupni svi dijelovi močvarnog i djelomično melioriranog krajolika ispresijecani jarugama. Fortis navodi da od “njihove krajnje majušnosti i male udaljenosti od vode, na kojoj se nalazi onaj tko na njima plovi, čovjeka spopada jeza.”²⁶ Sličan je i dojam cara Franje I, koji prilikom svoga posjeta Opuzenu navodi da se stanovnici Neretve voze u

²⁵ T. Macan, *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*: 94.

²⁶ Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, prev. Mate Maras. Split: Marjan tisak, 2004: 241.

malim čunjevima u kojima sjedi i više veslača i “čini se kao da će se svakoga časa potopiti.”²⁷ U nedjelju, 14. travnja 1839, vozeći se u trupi iz Vida prema Podrurnjici, *izvalio se* u Norin Jozip Nikolić. Župnik spominje da se nije mogao *škapulat već se utopio*. Činjenica da ne znaju plivati nije sprečavala Neretvane da svoje trupe i lađe napune teretom, što ih je dovodilo u opasnost. Lakoća kojom se trupa prevrtala, osobito ako u njoj sjedi dvoje, pokazala se kobnom po braću Josipa (21 godina) i Matu Jovica (16 godina), koji su se utopili 24. travnja 1847. vozeći se u trupi od Metkovića do Podrurnjice. Župnik napominje da ih nitko nije primijetio, već su kasnije pronašli trupu i njih mrtve pored nje. Na margini je još nadopisao da su *po svim okonostima rečeni jovicze bichie partili u nochi i bichie vitar nalio dok se trupina privarnula*. Vozeći se (u trupi, op. MŠ) po mraku oko 6 sati navečer, nastradao je 44-godišnji Ivan Grgić, koji se 21. studenog 1852. utopio u Rastoci niže Desanskog jezera. Trupa je muškarcima bila omiljeno sredstvo za noćni lov, pa nije isključeno da je to razlog njegove noćne plovidbe. Opisujući svoju župu u pismu dekanatu u Opuzenu, župnik Šimun Tomić Romić navodi da u svojoj župi ponekad vidi i po “5 stotina čeljadi da love pijavice (i) ribu po blatim.”²⁸ Dana 20. lipnja 1859. oko 2 sata popodne u Lukavcu su se utopili Grgo Batinović (15 godina) i Luka Marević (18 godina). Obojica su iz trupe lovili pijavice, a prema opisu župnika, *trupina nalila je vode dokie potonula*. U ribolovu je 26. srpnja 1860. nastradao i sedamnaestogodišnji Mate Zloić. Utopio se u jezeru Modro oko dok je iz lađe lovio ribu.

Iako su žene trupu upotrebljavale u jednakoj mjeri ili čak češće od muškaraca, samo je jedna nastradala smrtno. Dana 2. veljače 1861. u Norinu u Podrurnjici oko podne je 28-godišnja Iva Marević *nalivala voddu u burilo u trupini*. Pritom je *burilo* palo u vodu, a Iva za njim. U pokušaju spašavanja, nastradao je njen sumještanin, 38-godišnji Ante Romić. On je skočio za njom i *zanoria dachieie izvadit*, no Iva *se iftogha uvatila i oboje [su] fe udufili u vodi*.

Treba li uopće posebno naglasiti činjenicu da je zabilježen samo jedan slučaj utapanja kod kojeg se ne spominju trupa niti lađa. *Popodne u dvi ure* 23. travnja 1844, Šimun Jelčić od 13,5 godina utopio se iznad Kule Norinske u Neretvi.

²⁷ *Car Franjo I. u Hrvatskoj 1818*, prijevod, pogovor i kritička obrada Ljudevit Krmpotić. Hannover-Čakovec: Hrvatski zapisnik, 2002: 422.

²⁸ T. Macan, *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*: 60.

U čatrnji, s murve, pod jablanom, od kopita i puške

Uz prije navedene smrti utapanjem u Neretvi i njenim rukavcima, matice bilježe i utapanja u cisternama za vodu. I dok se gotovo sva utapanja u Neretvi mogu staviti u kontekst težačkih poslova, ova nas utapanja dovode u sferu obiteljskog života, budući da je u oba zabilježena slučaja riječ o djeci. Početkom rujna 1834. desetogodišnji Ante Delija utopio se u čatrnji na Rujnici, koja je pripadala Batinovićima. Četverogodišnji Jure Bebić utopio se u obiteljskom bunaru u rujnu 1839, jer je bunar bio otvoren.

Zabilježena su tri slučaja pada. Dana 16. prosinca 1833. Jure Vučković (38 godina) umro je nakon pada s kuće koju je prekrivao (*smart ukinuio fe fkuchie kriuch istu*). Sredinom lipnja 1844, 74-godišnja Jela Krstičević se *ukinula s murve* i slomila obje noge, vjerojatno pokušavajući dohvatiti plodove. Umrla je nakon sat vremena. Kao uzrok smrti 24-godišnjeg Stipana Jerkovića navedeno je da je prije dva mjeseca pao s konja te da ga je poslije obuzela groznica (rujan 1849). Moguće je da pad nije imao veze s njegovom smrću.

Kao uzrok smrti 44-godišnjeg Mate Grgića (umro 1836) upisano je da ga je *pribila gora jablan*. Zapravo je nastradao tako što je jablan pao na njega dok ga je sjekao Jure Šetka, kojemu ga je Mate Grgić prodao.

Za 44-godišnjeg Ivana Rakića, koji je poginuo u prosincu 1838. od udarca konjskog kopita u glavu, župnik napominje da je to vjerojatni uzrok smrti jer još nije primio *svidočanstvo od ličnika*.

Vojnik Tomma Wogathej umro je 7. lipnja 1840. *od udarcza pufke u glavu* u Momićima. Pokopan je *više kule od norignia pokraj norignia*. Župnik navodi da je pokojnik *izdaliki strana*, te da mu nije ima *ko ukazat sve stvari za ispugniegnie svi rubrika*. Ni smrtovnica ne daje više detalja o okolnosti smrti, osim što konstatira da je vojnik umro od rane na glavi koju je zadobio od vatrenog oružja. Zbog toga pretpostavljam da je riječ o nesretnom slučaju.

“Bolest pala u vatru”

Od posljedica opeklina umrlo je troje male djece. Njihove su ozljede vjerojatno posljedica boravka u kuhinji i blizini otvorenoga ognjišta uz koje su djeca boravila tijekom dana. Jednopolgodišnja Kata Golemac preminula je od posljedica opeklina. Župnik piše da se *ixeghla vrilom vodom po vratu i po ruczi dokie umarla* nakon sedam dana. Njezin vršnjak Mate Marević u listopadu 1848. je pao u vatru. Umro je dva mjeseca kasnije od posljedica opeklina. Vida Vučković,

koja je imala nešto manje od 2 godine, također je umrla od opekline 20 dana nakon što je pala “s rukom” u vatru (*boleft pala u vatru f rukom*). Ove se smrti nadovezuju na gore opisano utapanje dvoje djece u čatrnji i bunaru. Mala djeca najčešće su stradavala u kući i oko nje.

Nasilne smrti

U matici se bilježe tri slučaja nasilne smrti. Iva Jerković, stara 20 godina, pronađena je mrtva 7. studenog 1835. na Osoju iznad Mamića. U napomeni župnika stoji da *C. K. Ličnik osudi da je udavgliena buduchi joj garlo ragnieno*. Djevojčina dob i okolnosti pronalaska tijela izvan naselja otvaraju pitanja o počinitelju i razlogu zbog kojih je počinio ubojstvo. Iako je moguće da se samo našla na krivom mjestu u krivo vrijeme, nemoguće se oteti dojmu da se radi o “zločinu iz strasti” zbog ljubomore ili neuzvraćene ljubavi. Ili čak o ušutkivanju žrtve silovanja? Naravno, riječ je samo o konstrukcijama koje se ne mogu dokazati. Župnik u ovom slučaju uzrok smrti ne nadopunjuje informacijama o životu žrtve, koje bi možda bile presudne u razrješenju zločina.

Opis smrti Mate Nikolića vrlo slikovito ilustrira prizor koji (barem iz suvremene perspektive) podsjeća na Divlji zapad. Istiniti scenarij dogodio se 4. veljače 1842. Župnik navodi da je Mijo Mateljak *natira goveda priko vinograda Nikolicha*. Braneći svoj vinograd, Mate Nikolić se sukobio s Mijom Mateljkom, koji je sukob riješio oružjem. Svjedoci Jure Delija, Stipan Dragović, Mate Kaleb i Ante Kaleb svojim su potpisima potvrdili da ga je ubio puškom.

Trećem slučaju nasilne smrti kumovao je alkohol. Mate Žurić Krstičević ubijen je 20. svibnja 1850. Župnik navodi da *bi uboden fnoxem na putu u Bagalovichim*, te da se *govori daghaje uboja ante xurich karstichevich buduchife pianczi pobili*.

“Vanka svete carkve i šamatorija”

Uvriježeni stav Crkve prema samoubojstvu kao smrtnome grijehu protiv čovjeka, društva i Boga, kako je to predstavio Toma Akvinski,²⁹ iščitava se i u šturoj strukturi matične knjige umrlih. Ponajprije se očituje u brzini ukopa i mjestu ukopa izvan groblja. U desanskoj matici zabilježena su dva samoubojstva. Oba su počinili muškarci na izmaku zrele dobi, na isti način: vješanjem. Time

²⁹ Toma Akvinski, *Summa Theologica*, II-II, Q. 64, a. 5, <http://www.sacred-texts.com/chr/aquinas/summa/index.htm> (pristup 24. veljače 2012).

se uklapaju u uobičajenu statističku sliku po kojoj samoubojstvo češće izvrše muške osobe starije životne dobi.³⁰ Grgo Krstičević (58 godina) objesio se 13. studenog 1832. u toru Mate Jerkovića u Bagalovićima. Pronađen je kako visi o konopu. Za Pilipa Šiljega (65 godina) navodi se da se objesio dana 2. kolovoza 1835. U dramatičnom opisu župnik bilježi: *rečeni pokoini pilip sigliegh u dan 2 augusta pria suncza istoka naideše di martav visi o kruški Bebichia oko garla svezan mu konop koi konop damuie smart*. Bilješka možda samo još jednom svjedoči o pedantnosti župnika koji je samo htio okolnosti smrti prikazati sa što više činjenica. No, dobili smo prizor smrti koji se na više razina doima nestvarnim. S jedne strane, to je impresionistička slika smrti u zoru, s muškarcem koji ne visi na bilo kojem stablu, već na kruški. Neovisno o tome je li riječ o kruški koja je zbog svoje upečatljivosti postala toponimom, ili o kruški koja samo pripada nekom Bebiću, smrt na kruški je nestvarna i zato što tvori stilsku figuru koja u sebi povezuje nespojivo: "slatku smrt" kao oksimoron. U skladu s tradicionalnim stavom prema samoubojstvu, i Grgo i Mate pokopani su brže nego što je uobičajeno, vjerojatno bez sprovoda. Župnik doduše napominje da je Grgo Krstičević pokopan prije isteka uobičajenog vremena od 48 sati *buduchigha likar para i činia ukopat*, no i Pilip Šiljeg je pokopan dan nakon što je počinio samoubojstvo. Posvećeni prostor crkve i crkvenog groblja nije bio dostojan samoubojica, koji su pokopani *van svetoga mista*, odnosno *vanka svete carkve i šamatorija*. Je li takav stav crkve utjecao i na intimni odnos ukućana i čitave zajednice prema smrti pokojnika, teško je dokazati. Vjerojatno je samoubojstvo, udaljavanjem od uobičajenih društvenih običaja (sprovođenja i ukopavanja), samo po sebi podrazumijevalo i suzdržanije žalovanje.

Smrti roditelja i djece

U razdoblju između 1825. i 1861. godine zabilježeno je 14 žena čija je smrt vezana uz porod i babinje. Najčešća formula koja se ponavlja u rubrici uzroka smrti glasi: *smart/ boleft rodila dite*, uz bilješku o periodu koji je prošao od poroda do smrti. Većinom je riječ o razdoblju do maksimalno sedam dana. U rubrici se ponekad nalazi opaska o djetetu. Čak devet roditelja bilo je starije od 30 godina. Prosjek godina žena koje su umrle tijekom poroda i babinja iznosi 33 godine. Najstarija je Ana Gnječ, koja je u dobi od 55 godina umrla od kolere (*boleft grixa*)

³⁰ Mijo Nikić, »Samoubojstvo.« *Obnovljeni život* 50/2 (1995): 195.

i rodila u *istoj bolesti dite martvo*. U matici umrlih nema podataka o njenu djetetu. Jela Medak umrla je 4 sata nakon poroda. Imala je 48 godina. O djetetu nema podataka. Matija Brljević je umrla 20. kolovoza 1831. u dobi od 37 godina (*boleft fibre buduchi rodila ditte*). Kći koju je rodila četiri dana ranije, po njoj je dobila ime, no i ona je umrla 4 mjeseca kasnije, u prosincu 1831 (*od fibre*). Antunja Dragović umrla je u dobi od 36 godina, sedam dana nakon poroda. Njen sin Ivan upisan je u maticu rođenih. Pera Tutavac je s 35 godina rodila dijete koje je *mallo xivilo i umarło a rečena malo poslid diteta umarła*. Dijete nije upisano ni u jednu maticu. Matija Krstičević je umrla u dobi od 25 godina, 20 sati nakon poroda (*smart rodila dite i poslid istogha xivila urra 20 dokije umarła*). Djevojčica Iva rođena je i krštena istoga dana kada joj je umrla majka. No, živjela je samo 11 dana. Matija Šetka je umrla u srpnju 1855. u dobi od 22 godine, tri dana nakon poroda u kojem je rodila blizance (*smart rodila dvoje dicze poslid rogiegnia xivila je dana tri*). Matica rođenih nije sačuvana za taj period, pa nema podataka o blizancima. No, iz matice umrlih se vidi da je jedno dijete ipak živjelo sljedeća tri mjeseca, jer je u listopadu 1855. zabilježena smrt Stanka Šetke. Joza Medak, stara 26 godina, umrla je 6 sati nakon poroda (*smart rodila dite poslid urri 6 umarła*). Za dijete koje je rodila nema podataka u matici rođenih (nije sačuvana) i umrlih.

U ovu skupinu uvrštene su i žene koje su u periodu trudnoće, poroda i babinja umrle od drugih bolesti, npr. ospica ili kolere. Osim već spomenute Ane Gnječ koja je umrla od kolere, treba navesti Matiju Batinović koja je s 28 godina umrla od *škarancije*. Kata Nikolić (37 godina) umrla je od *boleft zadufegnie u garlu* te je u *istu vrime rodila dite xivo*. Očito je i dijete umrlo prije krštenja, jer nije upisano ni u maticu rođenih niti maticu umrlih. U listopadu 1858. od ospica ili boginja umrla je Jela Kežić (27 godina) (*boleft ospicze u koimie imetnula dite malo duvato xenfsko xivilo je jedan ifta jela umri poslid diteta na ure 2 prid noch*). Mjesec dana prije nje, od iste je bolesti umro njen muž Ivan Kežić.

Kako se vidi iz prethodnih primjera, u bilješkama o smrti roditelja često se spominju i djeca: mrtvorodena i živorodena. Većina te djece uopće nije zabilježena u matici umrlih, što pokazuje da je matica umrlih manjkava upravo u onom dijelu koji se tiče upisa smrti novorođene djece.

Bilješke uz smrt roditelja pokazuju da mrtvorodena djeca uopće nisu upisivana u maticu. Jela Jelčić (30 godina) rodila je *dite martvo*, te je *poslid rogiegnia* živila 39 sati. Dijete nije upisano ni u jednu maticu. Gore spomenuta Matija Batinović (28 godina) umrla je od *boleft u garlu na način škaranczie a pria rodifsi martvo dite mufko*. Dijete nije upisano u maticu umrlih. Jedini zabilježeni

slučaj rođenja mrtvorodenog djeteta nije upisan u rubriku matice, već na margini lista 91, gdje stoji da je Iva Romić 27. studenog 1858. rodila mrtvo muško dijete. Župnika je ponukalo da zabilježi tu situaciju zato što je dijete rođeno u dva dijela. Zabilježio je svjedoke koji su vidjeli dijete, te slanje izvještaja na preturu:

Okolo po nochi dite musko na 27 studenogha 1858 martvo dite rodi Iva xena Ivana Romicha od Bazdana [...] na komada dva izvadigha babicza s opuzena [...] vidi martvo dite u 2 komada Nikola Romich i Pera xena Ante Chielicha [...] ucini raporat na preturu od 27 prosinca 1858 ako nisam pria [...] culo se xivo nazad dana 15. dokie izvagiemo.

Iz bilježaka o smrti roditelja se vidi da troje živorođene djece koja su umrla prije ili poslije svojih majki nije upisano ni u jednu maticu. Djevojčica koju je Jurka Brljević (30 godina) rodila 1857, živjela je čak 40 sati (*mart rodila dite kojeje xivilo uri 40 poslid ifta umarla*), ali svejedno nije upisana u maticu umrlih. No, i u takvim situacijama ima izuzetaka. U istu je maticu 9. ožujka 1860. upisana djevojčica Mara Barbir, koja je umrla dan nakon rođenja. Dan poslije, umrla je njena majka Antunija Barbir (32 godine). Pretpostavljam da je u potonjem slučaju djevojčica bila krštena zbog opasnosti, no nije sačuvana matica rođenih za navedeno razdoblje. Najbolji primjer za to je upis djevojčice Lucije Romić u maticu rođenih i maticu umrlih. Iako je živjela samo jednu minutu, župnik ju je vjerojatno morao upisati u maticu rođenih, jer ju je vodom krstio Ivan Romić. U matici rođenih još je zabilježio da *rečeno dite nije moghlo primit czeremonije po zakonu czarkvenomu*. Ona je jedina koja je imala krštenje *in via privata* zbog životne ugroženosti, što je u nekim drugim mjestima bila uobičajena praksa. Župnik navodi da *traxi joj je načina da nišu koi billi uzroczi poradi diteta koje barzo umri ali se nemoghoše nachi uzroczi vech ovi ukaza mater diteta da nazad dva mifecza jeft u febi čula muku dite to magniefē u gnoi čullo dok se rodillo*. Svi ti primjeri pokazuju nesustavnost upisa živorođene novorođenčadi koja su umrla unutar prvih šest dana života. Moguće je da su u ovu maticu umrlih upisivana samo ona djeca koja su prethodno bila upisana u maticu rođenih, odnosno ona koja su krštena.

U razdoblju između 1825. i 1861. zabilježeno je 100 slučajeva perinatalne i dojenačke smrtnosti, što čini 16,72% od ukupnog broja umrlih za koje je poznata dob (598 osoba). Gotovo identičan udio dojenčadi (16,96%) u župi Desne zabilježen je i u razdoblju od 1870-1880.³¹ Nešto veći broj umrle dojenčadi zabilježen je

³¹ I. Bego-Matijević, Ž. Dugandžić i A. Akrap, »Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi.«: tablica 5, 209.

u razdoblju 1826-1874. u susjednom Kominu (18,59%).³² Na temelju bilježaka uz uzroke smrti majki i na marginama matice, u Desnama se za analizirano razdoblje broju od 100 upisane dojenčadi sa sigurnošću može dodati još petero mrtvorodne i troje živorođene djece koja nakon smrti nisu upisana u maticu umrlih (ni u maticu rođenih). To bi ukupno bilo 108 smrtnih slučajeva, odnosno 17,82% u odnosu na ukupni broj umrlih, što je još uvijek znatno ispod dalmatinskog, a osobito hrvatskog prosjeka.³³

Dojenčad najčešće umire od neodređenih uzroka, poput povišene temperature (*fibra*) i apscesa. Često se spominju i groznica (malaria?), problemi dišnog sustava (kašalj), te različite zarazne i parazitarne bolesti koje se javljaju u epidemijama (dizenterija, ospice, boginje) ili kao pojedinačni slučajevi (helminti). Budući da su sve te bolesti obrađene u zasebnim poglavljima, ovdje ću spomenuti samo one uzroke smrti koji su specifični za dojenčad. Izdvojeno je 39 takvih slučajeva. Najčešće se spominje da je dijete rođeno bolesno (*smart bolešno se rodillo*). Župnik također ponekad navodi da ne zna uzrok smrti, jer je dijete *večer bilo zdravo a ujutro mrtvo* (Matija Vujčić stara 48 dana), *buduchi da je jačalo 5 dana dokie umarilo* (Mate Prusac u dobi od 7 mjeseci). Moguće da se u ovim slučajevima radi o sindromu iznenadne dojenačke smrti. Pri upisu Jakovice Vučković, koja je umrla s 2 mjeseca, župnik navodi da se uzrok smrti *nemoxe izaznati*, odnosno, *bolešt nezna fe buduchi kriknulo plačuchi i xivilo 24 urrepošlid umarilo*. Mara Ujdur umrla je 1. listopada 1848. u dobi od 21 dana zbog preranog rođenja (*rano se rodilo*). Jedan od češćih uzroka smrti dojenčadi je nemogućnost sisanja majčinog mlijeka (*bolešt nie moghla sasnut mliko*), najčešće zbog bolesti djeteta: *bolešt nije moghlo safnut fifu materinu od fibre* (Ivan Škegro, star 4 mjeseca).

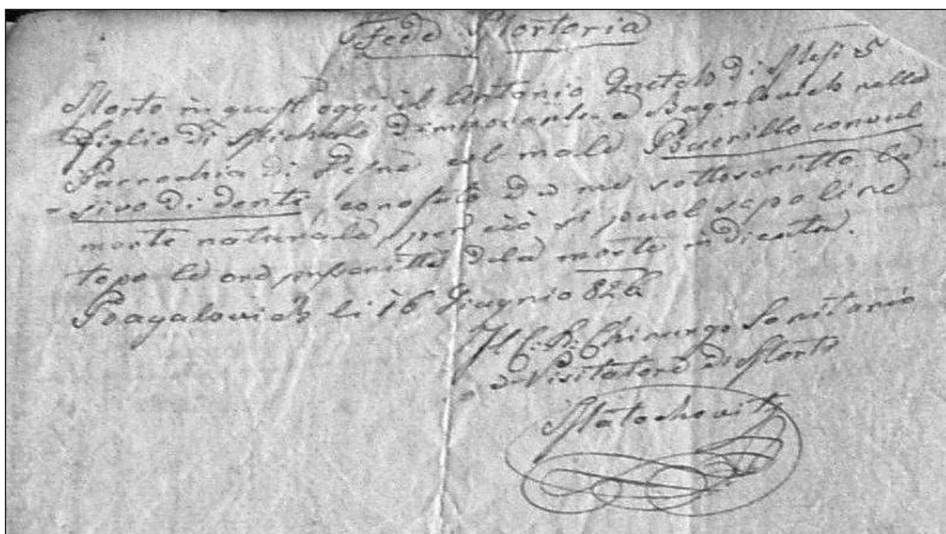
Župnik Šimun Tomić Romić bio je sumnjičav prema smrti nezakonite dojenčadi. Izravnu potvrdu da sumnja u čedomorstvo nezakonite djece dao je i sam u napomeni kod upisa Ante, sina Ive Bebić (9 mjeseci). Iako je dječak nedvojbeno umro od ospica, u napomeni stoji: *buduchi rečeni nezakonit traxile fu fe okolobstine da nie ditetu da kofmar*, međutim *fuzrokom ne nagiofe ništa*. U takvim je slučajevima nastojao osigurati prisutnost seoskog glavarara, liječnika ili preture u Opuzenu. Petar, nezakoniti sin Pere Čelić, umro je 1844. u dobi od 2 mjeseca. Za njega župnik navodi da je *večer leghlo zdravo a ujjtru ofvanulo*

³² M. Šunjić, »Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju 18. i prvoj polovici 19. stoljeća.«: 381.

³³ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj: od 1780. do 1981. godine*: 16.

martvo. Napominje da je *iftogha tillo modro po koštiam vech se nije znalo ništa*. Iz rubrike o datumu posjeta vidi se da je dijete pregledao liječnik. Majka djeteta, Pera Čelić, već je 1838. izgubila djevojčicu Ivu, koja je također bila nezakonita. I u tom je slučaju župnik napisao da ne zna uzrok smrti. Nepoznat je ostao i uzrok smrti Mare, nezakonite kćeri Ive Jelčić, stare 6 mjeseci. Zbog toga je župnik *učinio raporat na glavara od sella da vidi martvo dite*. Nakon što je izviješten da je dijete *bilo modro po tilu*, župnik je poslao *raporat (...) na fvitlu C. K. Preturu*. U kolovozu 1853, harambaša Šetka izvijestio je župnika o smrti Šimuna Bebića (7 mjeseci), nezakonitog sina Ive Bebić, pa je župnik mogao zabilježiti da je *nazad mifecz dana dite rečeno počelo sanut dokie umarlo*. Toma, sin Mare Babanac, također je nezakonito dijete. Umro je u dobi od 40 dana. Župnik navodi da je *bolesno rogiemo nie zakonito buduchi da pria mifecz dana čula ga je mater da je oxivilo v iftoi*. Još jedno nezakonito dijete bila je Iva, kći Mande Vučković (11 mjeseci). Župnik navodi da je *bolovala dana 5 od bolesti iznutragnie* uz napomenu da *rečene ive mater ukazuje daje imala f jurom jerkovichiem ove xuppe*, što je on zanjekao. Od iste je bolesti umro i Mate Batinović u dobi od 3 mjeseca (*boleft od kad se rodia iznutragnja bolefi*).

U smrtovnici Ante Gnječa (5 mjeseci), koji je umro 17. lipnja 1836. kao uzrok smrti navodi se *male Pouerillo convulsivo di dente*, odnosno *boleft od zubbi*, kako to bilježi župnik. Nije naznačen razlog zbog kojega je smrtovnica napisana i priložena u maticu (slika 3).

Slika 3. Smrtovnica Ante Gnječa

Osim kod novorođenčadi i dojenčadi, u matici se u 11 slučajeva i kod djece starije od godinu dana navodi da je uzrok smrti bolest koja traje od rođenja: *buduchi počelo u tilu sanut* (1,5 godina), *bolesno je rodilo* (1,6 godina), *bolesno je rodilo* (1,92 godine), *bolesno je rodilo bolešt iznutragnia* (2 godine), *bolesno se rodilo bolešt unutra dokije umra imafe muku* (2,8 godina), *boleštno se rodilo* (3 godine), *smart bolesno je rodillo* (3 godine), *bolesna je rodila f boleštii unutragniom* (3 godine), *bolesno je rodilo fakato u nogham i rukam* (3,5 godine), *bolesno je rodilo smart bolesno je rodillo* (6 godine); *bolešt iznutargnja bonofe rodilo* (8,5 godine).

Simptom kao uzrok smrti

Simptom je u medicini svaka patološka tjelesna ili duševna promjena.³⁴ Budući da je takva tjelesna promjena osobi koja nije “dijagnostičar” najočiglednija, ne čudi da se u rubrikama matica stanja poput vrućice i hydropse često bilježe kao uzrok smrti. Iako se “prirodna smrt” i starost, koji su uvršteni u ovo poglavlje, ne mogu smatrati simptomom u punom značenju te riječi, evidentno je da se u matici umrlih (ali i u većini područja izvan medicine) starost ne promatra samo kao faktor koji sa sobom nosi povećane rizike, kao u suvremenoj medicinskoj dijagnostici, dok uzrok leži negdje drugdje. Starost kao “prethodnica smrti” predstavlja “stanje suživljenosti sa smrću.”³⁵ U starosti je smrt neminovna, dakle, prirodna stvar. U slučaju ove matice vrijedi i obrnuto. Smrt je najčešće “prirodna” upravo kod osoba starije životne dobi. Za razliku od matične knjige umrlih Komina, u kojoj se prirodna smrt često javlja kod dojenčadi,³⁶ u Desnama je vrlo rijetka kod mladih od 40 godina. Prirodna smrt (*bolešt naravna, smart naravna, smart naravfka, bolešt dugha naravna*) najčešći je uzrok u ovoj matici umrlih (95 slučajeva ili 15,83% od svih uzroka smrti). Iz istog je razloga vjerojatno manje smrtnih slučajeva u rubrici u kojoj se kao uzrok smrti bilježi starost (*od starosti, smart naravna starošt, smart starošt od nekoliko godina sta je flip*) (15 slučajeva ili 2,5%). Znatno manje nego npr. u matici umrlih Komina i Rogotina,³⁷ gdje je veći broj osoba kod kojih je kao uzrok smrti prepoznata starost. Riječ je o svojevrsnom “prelijevanju” iz jedne kategorije u drugu.

³⁴ »Simptom.«, u: *Medicinski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1992: 803.

³⁵ Edgar Morin, *Čovjek i smrt*, prev. Branka Paunović. Zagreb: Scarabeus naklada, 2005: 422-423.

³⁶ M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin.«: 323.

³⁷ M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin.«: 320-323.

U jedanaest slučajeva uzrok smrti određen je kao *bolešt darat*, koju župnik izjednačuje s prirodnom bolešću (*bolešt f daratom toiest naravna*), a spominje se u kombinaciji s povišenom temperaturom, groznicom i kašljem. Od *bolešt darat na način groznicze* umro je i Mijo Đugum u dobi od 50 godina. Župnik napominje da je rođen u župi Oravu (Orah kod Vrgorca?), a *pribiva je digha najde konak buduchi bio profiak i odijo po svitu*. U jedanaest slučajeva kao uzrok smrti se spominje *bolešt iznutragnia*, bez dodatnih pojašnjenja.

Vrućica ili stanje povišene tjelesne temperature jedan je od najprepoznatljivijih simptoma. U matici dolazi pod nazivom *smart fibra od naravi*, *smart fibra i starost f fibrom*. Zabilježena su 34 slučaja, što čini 5,67% svih uzroka. Najveći broj umrlih od *fibre* bilježi se u proljetnim mjesecima, od ožujka do svibnja. Gotovo trećina umrlih s ovim uzrokom smrti je dojenčad.

Hydrops ili vodena bolest navedena je kao uzrok smrti kod dvanaest osoba (*smart unutragnia buduchi oteka potillu*). Budući da se u većini slučajeva ipak spominje oticanje trbuha (*bolešt iznutargnia tarbua je počeo oticat po tillu*, *smart zapuno bolova od debele to jest oteka iznutra po tarbuvu*) vjerojatnije je riječ o ascitesu, koji se prepoznaje upravo po nakupljanju tekućine u trbušnoj šupljini.³⁸

Bolesti dišnog sustava

Bolesti dišnog sustava u maticama predstavljaju relativno prepoznatljiv uzrok smrti. Riječ je o čestom uzroku smrti s ukupno 67 slučajeva, odnosno 11,16% svih uzroka smrti. Najčešće su upale pluća (*bolešt punnta i starost*, *bolešt fibra po nacinu od punture*, *bolešt puntura f nzebom*, *bolešt groznicza f punturom*, *bolešt u parfimam f vibrom*, *bolešt kafagl u parfimam*), koje se javljaju podjednako u svim godištim, s izuzetkom 1850. godine. Zabilježeno je 27 slučajeva. Od upale pluća umiru isključivo odrasle osobe od 24 do 70 godina. Najmlađi je Nikola Bebić koji je umro od upale pluća u prosincu 1846, u dobi od 24 godine. Kod njega je upala pluća vjerojatno nastala kao komplikacija jer nije mirovao u "groznici" (*vachialagha groznicza više dana pod kojom nie lexa poradi truda ufatio je punturu u dan fešt dokie umra*). Od siječnja do veljače 1850. od upale pluća umrlo je sedam osoba, a i u ostatku 1850, kao i iduće godine, javlja se nešto

³⁸ »Ascites.«, u: *Medicinski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1992: 76.

više smrtnih slučajeva. Krajem svibnja 1855. *od bolešt puntura* umro je 33-godišnji Mate Batinović. Župnik Šimun Tomić-Romić i ovdje uzrok bolesti (upalu pluća) dopunjuje s detaljima iz života pokojnika. Bolest ga je uhvatila na putu iz Korčule prema Kominu, gdje je pristajao brod. Bolest je vrlo brzo uznapredovala pa Mate nije uspio stići kući, već je umro u kući Mije Šumana u Kominu, gdje je i pokopan (*Rečeni mate batinovich nafafe u prighodi igiuchi na korčulu k (a)dvokatu i u putu fe razbolijo dokje dofa na komin u kuchiu mije sumana je i umra*). Ante Vujčić je tek *prid smart* u dobi 58 godina *ima bolešt punturu*. Čini se da je njegova prava boljka bila *bolešt manitagnie buduchi odavna udaren po glavi*. Jozip Batinović (42 godine) umro je od *punture*, no *bio [je] fakat f rukom od godina 12*.

Relativno veliki broj smrtnih slučajeva pripisan je kašlju (*smart kafagl, kafal s fibrom, od kafglia, smart naravna f kafgliom*). Riječ je o 22 slučaja. Od astme je umrlo 9 ljudi (*bolešt kafagl nanačin zaduhve, bolešt kafagl koi nijemu da izdifat, bolešt nazad godinu dana kafahl na način zaduhe, smart za više mijeczi zaduva f kafgliom, bolešt zaduva od davne f kafgliem, smart na način zaduve buduchi svegiur kasgiala*). Zabilježeno je pet slučajeva probadanja u prsima (*bolešt fibra i tisgnia, smart tisgnia f kafgliom, smart tifgnia*). Pod bolesti dišnog sustava podvedena su i dva slučaja “zadušenja u grlu” (*bolešt zadufilogha u garllu*), a dva su slučaja opisana kao unutarnja bolest s kašljem.

Bolesti živčanog sustava

S udjelom od 1,5% (9 slučajeva) od ukupnog broja umrlih, bolesti živčanog sustava predstavljaju neočekivano malu skupinu bolesti. U Kominu i Rogotinu, i na Šolti (u kasnijim periodima) one su gotovo dvostruko više zastupljene.³⁹

U skupini se s velikom sigurnošću mogu identificirati moždani udari, čije su dijagnoze vrlo slikovito opisane. Tako je *od kaplje* umro Nikola Zorzi iz Kune na Pelješcu, koji je došao ukrcati gnoj kod Ante Zloića. Izgubio je svijest i odmah umro. Pokopan je na groblju u Bagalovićima 1. lipnja 1835. Za Ivana Dragovića od 28 godina župnik navodi: *f poslom nafa fe u opuzenu i svratio fe u lokandu da chie ift i pit*. U toj je konobi iznenada pao mrtav, a *C.K. Ličnik* je kao uzrok smrti označio *od kapglie*. Iako je kod 72-godišnjeg Tome Dragovića kao uzrok smrti upisana *bolešt padavicza*, pojašnjenje da se *nie mogha krechiat rukam ni nogham nazad mijecza tri* ne upućuje na epilepsiju, već na moždani udar. Isto vrijedi za Matu Dominikovića

³⁹ M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin.«: 337; M. Andreis, »Uzroci smrti na otoku Šolti.«: 120.

(63 godine) koji nije bolova vech ujutru kad se digha kako zora zanimijo i do podne umra na ufta mu odile bille pinne. Pola Dragović umrla je 8. travnja 1843. godine u dobi od 24 godine. Župnik je kao uzrok označio *bolešt iznutragnia buduchi od vije od godine tarpila i iftu bolešt a na 8 travgnia iftoga iest doflajoj ifta bolešt kojajoj nije dala govorit*. Nagao gubitak sposobnosti govora upućuje na moždani udar. Slično se vjerojatno može pretpostaviti i za Jerka Gnječa stara 26 godina (*bolešt u glavi buduchi nazad tri dana pomanita nie zna fto je govorio*).

Gubitak govora ili problemi povezani s tom sposobnošću zabilježeni su u još dva navrata kao posljedica *bolesti u glavi*. Spominju se Iva Ujdur (48 godina) s uzrokom smrti: *smart bolest u glavi poradi koje bolesti nanike minute nebi znalla fto bi govorila*, i Ana Vučković (17 godina): *bolešt iznutragnia u glavi buduchi dok se razbolila nie znala govorit vech manitala u govoregniu*. Od bolesti glave umrla je i Ana Bebić u dobi od 31 godine. Župnik napominje da joj je ista bolest *dalla veliku muku unutra u xivotu da umallo vrime od ifte bolesti i est umarla*.

Bolesti koštano-mišićnog sustava

Zabilježeno je šest smrtnih slučajeva koje župnik povezuje s reumatskim bolestima od kojih su pokojnici zasigurno u nekom trenutku bolovali. Četrdesetogodišnji Jozip Medak (40 godina) se *nazad godina 20 (...) zgarčio do zemglie nie mogha ichi vech lizuchi* zbog čega je dobio nadimak Lazar, koji župnik bilježi uz njegovo ime i prezime. U prikazu “pridjevaka po tijelu, pogreškama i čudi” u Vrbniku na otoku Krku spominje se naziv “lazar” za osobu kojoj su ruke i noge, pa čak i dio tijela mrtvi. Zanimljivo je da se napominje da “more živit i po čudo let onako na postiji”, baš kao što je proživio Jozip Medak.⁴⁰

U pet slučajeva kod bolesnika se izričito spominje bolest *rimatixma*. Ružica Škegro (30) *bolovala je godine 3 od bolešt iznutragnie kojajojje bolešt davala muku u fve xunte na način rimatrixme*. Tadijana Bebić (70 godina) bolovala je 15 godina od reumatske bolesti (*rimatixma*) *kojaje činila fgarčit*, te se nije *pruxila ni martva*. Joza Bebić (64) tri je godine imala unutarnju bolest *fnačinom rimatrixme*. Šimun Zloić (56) mnogo je godina bolovao od *bolešt rimatixma*. Josip Ćendo (41) umro je od *bolešt rimatixma od koje je iftomu tilo raspadaloše od kofti*, što ne isključuje ni karcinom kao uzrok smrti.

⁴⁰ Ivan Žic, »Vrbnik na otoku Krku: narodni život i običaji.« *Zbornik za narodni život i običaje* 5 (1900): 82.

Rjeđi uzroci smrti

Bolesti genitalno-urinarnog sustava

Martin Matic umro je u dobi od 16 dana jer *nie mogha puŝchiat mokraču i napelije napigni po tilu na naćin priŝta*. U biljeŝci je naglašeno da *rećeno dite rodi manda matichia kojaje stala za momkignie ante dragovichia*. Ne piŝe je li on otac djeteta.

Bolesti srca i krvožilnog sustava

Zabiljeŝena su dva slućaja bolesti srca. Od *boleŝt od farca* umrli su Petar Niŝić u dobi od 40 godina i Jakov Krŝtićević star 51 godinu (*ŝmart unutraĝnia boleŝt od farcza za viŝe godina*).

Mentalni poremećaji i poremećaji ponaŝanja

Matija Ŝkegro (54 godine) vjerojatno je bolovala od demencije. Ŝupnik navodi da *se ima ćetiri godine zabi na nike ćaŝe*, uz dodatak da je *pomanitala pak opet kaŝĝnie*. Za Toma Vućkovića, stara 49 godina, ŝupnik je kao uzrok upisao *ŝmart pomanita budući mu moxdani izvodnili kad ga je raspapa C.K. Lićnik*. Lijećnićki nalaz nije priloŝen u matici, pa je teŝko ustanoviti razlog zbog kojega je izvrŝena (barem djelomićna) obdukcija ni ŝto ŝupniku znaći da su se “moxdani izvodnili.” Ćak ni ćinjenica da je Toma Vućković “pomanita” ne znaći nuŝno neki psihićki poremećaj, budući da se taj glagol ćesto javlja kod osoba s oŝtećenjima sluha i govora, pa se ŝupniku, a i drugima, moŝda ćinilo da nisu prisebni. Ipak je, u nedostatku nekih ćvrŝćih argumenata u prilog bolesti ŝivćanog sustava, ukljućen u ovu skupinu bolesti.

Gastrointestinalne bolesti

Zabiljeŝena su samo ćetiri slućaja s dijagnozom: *boleŝt iznutraĝnia od tarbuva*.

Bolesti uha

Zabiljeŝena su tri slućaja bolesti uha. Samo je kod Luke Vućkovića (65 godina) to uzrok smrti. Vjerojatno je umro od nekog upalnog procesa u uhu (*boleŝt imaje u uŝimam zapo godine na kojeje odiamu ĝnioi*). S druge strane, uzrok smrti Marte Ujdur, stare 23 godine, ostao je nepoznat. Gotovo sigurno nije umrla od gluhoće i problema u komunikaciji, koje je ŝupnik opisao kao “manitanje” (*boleŝt u 2 godine ŝtala gluva i manitalaje ne bi znala ŝto bi govorila*).

Isto vrijedi i za jedanaestogodišnjeg Ivana Marevića, koji se rodio gluhonijem (*bolestan je rodijo nije umija govorit vech mutav xivijo dok je umra*).

Karcinom

Petruša Batinović, stara 63 godine, umrla je od *smart kankara buduchi u uftim imala jedna rana*. Manda Gnječ, stara 40 godina, 3 godine prije smrti dobila je *napigni koifu joj učinili kankaru dokie umarla*. Pod dijagnozu karcinoma podvedena su dva uzroka smrti kod kojih se spominje raspadanje kao posljedica unutarnje bolesti. Kata Nikolić je umrla u dobi od 68 godina, jer se *raspala od nike bolesti iznutragnie*. Jozip Batinović, star 48 godina, bolovao je dvije godine *od smarti (...) iznutragnie od kojeje bio raspa*.

Siromaštvo

Ante Barbarić (43 godine) iz Zaostroga umro je zbog siromaštva (gladi?) i groznice (*bolešt uboftvo f grozniczom*) u kući Petra Gnječa u Krvavcu. Možda je prosio u Neretvi. U matici umrlih u još se dva navrata spominju muškarci iz okolice Vrgorca za koje se navodi da su bili prosjaci. Za žene iz istih mjesta navodi se da su “išle po najmim.”

Apscesi

U desanskoj matičnoj knjizi javljaju se nazivi poput *mesnika*, *napinja* i *micina*, koji su najbliži dijagnozi apscesa kože na različitim dijelovima tijela. U Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika *micina* označava veliki čir, a slično i *mesnik*, za koji se navodi da je čir.⁴¹ *Mesnik* je u desanskoj matici umrlih najčešći naziv za apsces i javlja se u 22 slučaja. Treći naziv, *napinj*, očito je rezultat napinjanja čira. Glagoli “napeti se” i “ispeti se” javljaju se u opisima uzroka smrti uz sva tri naziva. Nije isključeno da u nekim od tih slučajeva nije riječ o gnojnim nakupinama, već o nekom drugom tipu bolesti (npr. zaraznih) čiji su simptomi vidljivi na koži. U ljekaruši fra Luke Vladimirovića spominje se nekoliko pripravaka koji pomažu “za provalit mešnjak kada se napne na grlu oli digod na prigibli,” odnosno za “svaku stvar koja se napinje.”⁴²

⁴¹ Pero Budmani i Tomo Maretić, *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, dio VI. Zagreb: JAZU, 1904-1910: 610, 642.

⁴² Fra Luka Vladimirović, *Likarije priprostite: pretisak, transkripcija i prilozi*. Split: Zbornik “Kačić”; Zaostrog: Franjevački samostan Uznesenja Marijina, 1999: 64, 76, 78.

Mesnik (22 slučaja): *smart od napignia mefnika, bolešt buduchi joj se napela dva mefnika na tilu od koi je umarla, smart napejo se ifto i na glavi napign tojest mefnik, bolešt napign od mefnika na ruczi, bolešt od napigna napetost defne strane nanačin mefnika, od bolešti napigniana kofiriczi nanačin mefnika buduchi napign czarn, bolešt od napignia na način mefnika potillu, od napigna na način mefnika, bolešt rodila se f napignim na način mefnika dobie umarla, od napignia mefnika, napign na nozi na način mefnika poslid dofla otoč do paršiu dokije umarla, bolešt napigni po nogham na 8. dana pria napign na vratu pod kofiriczom na način mefnika, bolešt na nozi napign na način mefnika, smart napign od mefnika, smart napign od mifeczi 7 od mefnika, bolešt napigni ima pet sedmicza napigni na način mefnika, bolešt napigni potilu na način mefnika, smart napign velik na način mefnika na plechimam, smart napign i na način mefnika po glavi i po kostimam, smart napigni na način mefnika, smart napeioioi se mefnik na obrazu, smart na način od mefnika.*

Micine (5 slučajeva): *smart iest uzroccovana od miczina buduchi pogniemu bileše izpelle, bolešt napigni od miczina na tarbuvu, bolovaje dana 30 bolešt napign na vratu na način miczine, bolešt u dva mifecza od napignia po načinu miczina po nogham kojefumu noghe bileše raspale, napign pod vratom na način mizina.*

Napinj (4 slučaja): *od napignja, smart napign u garlu, smart unutra napigna tarbuvu pod koxom komie mogha otvorit nadvor kroz koxu, bolešt napign na tarbuvu buduchimufe unutra napelo i duperalo mifecza 4.*

Poganac

U 10 slučajeva uzrok smrti je *poganac*. U Broz-Ivekovićevu Rječniku hrvatskog jezika za *poganac* se navodi da je riječ o “zlom čiru, odnosno prištu.”⁴³ Etnografske bilješke i ljekaruše potvrđuju takvu definiciju, a u Imotskoj krajini to je naziv za specifičnu očnu bolest (pterigij).⁴⁴ U JAZU-ovu Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika za *poganac* se iz različitih izvora donosi značenje “otoka, čira, gnojnice, novotvorine”, uz napomenu da se naziv izvorno koristio za “kakovu nečistu, ružnu (tj. poganu) bolest.”⁴⁵ Čini se da je naziv *poganac* u desanskoj

⁴³ Franjo Iveković i Ivan Broz, *Rječnik hrvatskog jezika*, sv. 2 (P-Ž). Zagreb: štamparija Karla Albrechta, 1901: 76.

⁴⁴ Biserka Belicza, »Pučka medicina u okolici Imotskoga prema zapisima fra Silvestra Kutleše.« *Kačić* 18 (1986): 93.

⁴⁵ Tomo Maretić, *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, dio X. Zagreb: JAZU, 1928-1931: 367.

matici umrlih na ovom potonjem tragu. On ne označava apsces, već neku “nečistu” bolest čiji su simptomi povraćanje, povišena temperatura i brza smrt (*smart način od poghancza f nikon malon fibron, smart na način poghancza buduchi danj je bolova vech urre 24 blujuchi na garlo, bolešt na način poghancza buduchi naprifu umarla bglujuchi idom(?) na garlo, bolešt na način poghancza jerboje barzo umra*). Dodatni razlog da ga se ne poveže s apscesima jest činjenica da se uz poganac nijednom ne javljaju glagoli “napeti se” odnosno “ispeti se” kao kod drugih naziva. Dijagnoza se provlači ravnomjerno kroz sve godine vođenja matice, pa nema govora o epidemiji. Svakako nije riječ o koleri, jer se kod kolere simptomi povraćanja dovode u vezu s pogancem (*bolešt grixa na način poghancza f bgluvagniem*).

Zarazne i parazitarne bolesti

Malarija, groznica i fibra manena

Iz desanske matice umrlih pod malariju se s punom sigurnošću može podvesti samo naziv *tropika* od koje je umrlo šestero ljudi, uglavnom u studenome i siječnju. Tropska malarija predstavlja najteži i najsmrtonosniji oblik malarije. No, udio od 1% svih uzroka smrti vrlo je nizak, čak i za populaciju za koju se može očekivati da je razvila veću toleranciju na malaričnu infekciju.⁴⁶ To znači da bi malariju trebalo tražiti pod nekim drugim nazivom. Naravno, u prvom redu treba pomišljati na groznicu koja je u svakodnevnom govoru Neretve označavala malariju, a i uklapa se u kliničku sliku ove bolesti. Osim sugestivnosti samog naziva groznica, tome u prilog ide i mjesečna distribucija. Od groznice je umrlo ukupno 48 osoba, što čini vrlo visokih 8% svih uzroka smrti (grafikon 1). Kritični period je jesen, odnosno mjeseci od rujna do prosinca, što se podudara s epidemiološkom krivuljom malarije.⁴⁷ Izrazito sezonski karakter smrtnosti od malarije dopušta mogućnost da se dobar dio groznica podvede pod malariju. Bez obzira na sugestivnost i upotrebu naziva, teško je reći mogu li se sve groznice smatrati malarijom. U slučaju uzroka smrti 44-godišnjeg Bariše Španjića uopće ne bi trebalo dvojiti da je riječ o malariji. On je imao *na febi grozniczu za godinu dana dok mu je fvarfila xivot*, što odgovara slici malarije koja pomalo

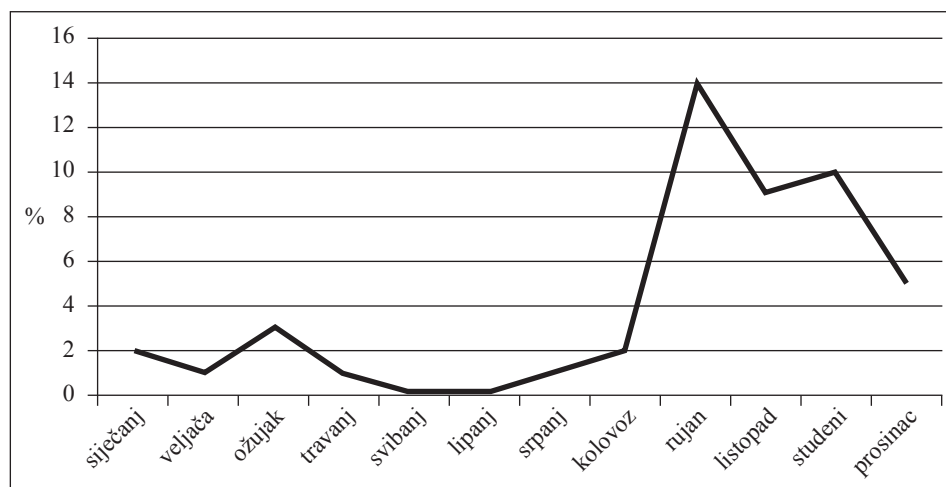
⁴⁶ Eugen Nežić, »Imunitet kod malarije i njegovo značenje kod suzbijanja endemske malarije.« *Ars Therapeutica* 12/6-7 (1939): 126; M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin.«: 334.

⁴⁷ Eugen Nežić, »Malarija u Dalmatinskoj Hrvatskoj.« *Časopis za vodnu, plinsku, sanitarnu i municipalnu tehniku s prilogom za civilnu zaštitu* 6/3-5 (1940): 122.

iscrpljuje oboljeloga. No, kod dijagnoza *smart groznica* ili *smart naravna groznica s vibrom* samo se na temelju činjenice da je doba smrti jesen (rujan i listopad) može pretpostavljati da je riječ o malariji. Groznica se još spominje kao: *boleft groznicza godinu dana poxla karv nanos za 4 fetemane lexaje u postegliu mijecz dana poslie umra, boleft iznutragnia f grozniczom, boleft groznicza f fibrom unutragnjom*. Od groznica najčešće umiru dojenčad i djeca mlađa od 10 godina, a nešto su češći uzrok smrti i među populacijom u dvadesetima i četrdesetima. Kod ostalih dobnih skupina je vrlo rijetka.

Od dijagnoze *fibra manena* odnosno *fibra malena* umrlo je 19 osoba. U Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika pojam *manenija* dovodi se u vezu s talijanskom rječi *manen* i dodatkom nastavka - ia, dok se manenitost opisuje kao stanje mahnitosti.⁴⁸ Nažalost, u nekoliko konzultiranih rječnika talijanskoga jezika i etimoloških rječnika talijanskog jezika iz 19. stoljeća, *manen* ili *malen* ne spominju se u takvom značenju. *Fibra manena* javlja se svih mjeseci, no nešto češće u studenome i prosincu. Iz opisa se donekle može naslutiti da je bolest s jedne strane povezana s groznicom, a s druge s određenim promjenama u živčanom sustavu, budući da “naskače u glavu” (*boleft na način groznicze mijecz dana potla nafkočila fibra malena u glavu dokije umra*) ili se manifestira “govorenjem izvan sebe” (*smart na način fibre manene buduchi pri smart da*

Grafikon 1. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od vrućice u župi Desne-Rujnica (1825-1861)

⁴⁸ P. Budmani i T. Maretić, *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, dio VI: 442.

ghoveregnie izvan sebbe). S obzirom da tropska malarija utječe na funkciju mozga, nervne disfunkcije kao simptom *fibre manene* mogu se dovesti u vezu s malarijom, ukoliko se prihvati navod iz Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika.

Dizenterija

Smrtni slučajevi uzrokovani proljevima (*smart fardeboglia, bolešt na način fardeboglie buduchi nečist odila natrag i czarna*) javljaju se kontinuirano svih godišta. Ukupno je zabilježeno 24 umrla. Veći broj smrtnih slučajeva javlja se 1831. i 1846. Godine 1831. umrlo je četvero ljudi. Tijekom listopada i studenog 1846. umrlo je šestoro ljudi. Čak i ako se izuzme ta epidemija, dizenterija se najčešće javljala tijekom listopada, studenog i veljače. U veljači 1841. od dizenterije je umrlo dvoje ljudi, no može se pretpostaviti da je te godine bilo više bolesnih, jer župnik u napomeni u upisu smrti Ive Đugum (26 godina) bilježi da ju je, kad je *izbila bolešt*, primio njezin brat Martin Đugum, koji ju je *feštia* (njegovao, op. MŠ) *dokie umarla*. Iva Đugum inače je *rodom s oravglia preture makarske i štala je u naimu u vlatkovicha i u luke bebicha*. Od dizenterije najčešće umiru djeca od 1 do 14 godina, te nešto manje dojenčad i osobe starije životne dobi.

TBC

Zabilježeno je 9 slučajeva TBC-a (*smart tifika*), što čini samo 1,5% svih smrtnih slučajeva. U usporedbi s drugim mjestima, to je vrlo malo. Na Šolti je TBC činio 40% svih zaraznih bolesti.⁴⁹ U matici umrlih Komina i Rogotina na TBC otpada 8,39 % svih uzroka smrti.⁵⁰ I u analizi matice umrlih Desana za razdoblje 1870-1880. visoka smrtnost od TBC-a i malarije navode se kao glavni razlozi visoke smrtnosti fertilnog kontingenta.⁵¹

Kolera

U nizu pojava kolere na području Balkana i istočne obale Jadrana u prvoj polovini 19. stoljeća, u Desnama su evidentirane epidemije 1836. i 1855. godine. U svom drugom valu pojave izvan Indije (1826-1837) kolera se širila polako. Dovoljno polako da izazove strah, ali i da, kad se prvi put pojavi, pri upisu

⁴⁹ M. Andreis, »Uzorci smrti na otoku Šolti.«: 117.

⁵⁰ M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin Rogotin.«: 325.

⁵¹ I. Bego-Matijević, Ž. Dugandžić i A. Akrap, »Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi.«: 208.

uzroka smrti u desansku maticu 1836. ne bude dvojbe o kojoj se bolesti radi. U Europi se pojavila 1829, a u Italiji 1835. Odatle je dospjela do istočnojadranske obale.⁵² Prema navodima iz kronike Ivana Ostoje iz Blata, u Dalmaciji se kolera pojavila u kolovozu 1836.⁵³ U Desnama je bilježimo dva mjeseca kasnije. U listopadu i studenom 1836, od *bolesti fardeboglie na način kolere* umrlo je troje ljudi. Te se godine pojavila i u drugim neretvanskim mjestima. U Kominu je također umrlo troje ljudi, a u Opuzenu je 1836. i 1837. preminula 21 osoba,⁵⁴ što znači da se na ovom području, kao i u Italiji,⁵⁵ zadržala i iduće godine.

U epidemiji kolere (*boleft grixa*) 1855. je umrlo čak 23 ljudi. Prvi smrtni slučaj bolesti zabilježen je 18. listopada 1855, kada je umro 20-godišnji Grgo Nikolić. Do 7. prosinca 1855, kada je umrla zadnja žrtva, od kolere su umrle 23 osobe. Njima treba dodati još i smrtni slučaj roditelje Ane Gnječ, koji je prikazan u analizi maternalne smrtnosti. To znači da je u mjesec i po dana umrlo više od godišnjeg prosjeka od 16 osoba. Slična intenzivna, ali kratkotrajna pojava bolesti zabilježena je u župi Savičenta u Istri (mjesto Režanci, Štokovci i Čabrunići), gdje se kolera pojavila u kolovozu te godine i trajala do kraja rujna.⁵⁶ Zabilježena je i u Blatu, gdje je od kolovoza do listopada usmrtila 88 ljudi.⁵⁷ Iz župničkih bilješki u desanskoj matici naslućuje se dramatičnost pojave kolere i brzine kojom je kosila ljude. To je ponajprije *boleft naprifita*, čiji su simptomi *bgliuvagnie na način poghancza fgrixom*. Nema prethodnog upozorenja. Ljudi su jednostavno umrli tamo gdje bi se zatekli: na putu, guvnu ili u polju. To odgovara kliničkoj slici kolere. Riječ je o strahovito bolnoj bolesti koja se manifestira povišenom temperaturom, čestim proljevima, povraćanjem, što dovodi do potpune dehidracije uslijed čega se javljaju jaki grčevi.⁵⁸

Ante Batinović (28 godina) je 31. listopada *po flid podne dofa k xupniku f poflom*. Župnik piše da, *nakon jednu uru ukaxuje dagha boli na pupku i traxi*

⁵² Kosta Todorović, »Kolera«, u: *Medicinska enciklopedija*, sv. 3. Zagreb: JAZU, 1968: 729.

⁵³ Nikola Bačić, *Blatsko zdravstvo kroz vjekove*. Vela Luka: vlastita naklada, 2004: 74.

⁵⁴ M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin.«: 334-335; Josip Bebić, *Župa Opuzen*. Opuzen: Župski ured Opuzen, 1983: 123.

⁵⁵ Slaven Bertoša, »Zapis o koleri u jednoj istarskoj župi godine 1855.« *Historijski zbornik* 41/1 (1988): 246-247.

⁵⁶ S. Bertoša, »Zapis o koleri u jednoj istarskoj župi godine 1855.«: 249.

⁵⁷ N. Bačić, *Blatsko zdravstvo kroz vjekove*: 80.

⁵⁸ Frederick F. Cartwright i Michael Biddiss, *Bolest i povijest*, prev. Lucija Horvat. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006: 140.

dagha xupnik izpovidi. Kad ga je ispovjedio, *rečeni ochie da igie doma.* Iako je *xupnik otio da lexi u kuchi xupnickoj nie tio.* Nakon što je prešao *migliu puta,* umro je od *grixe.*

Jakovica Batinović (67 godina) je *bila na pogliu u bočini prama metkovichim na fvomu guvnu dokie umarla u 16 uri buduchi otvorila vodu krozagniu natragh i bliuvagnie.*

Pilip Dragović (55 godina) je *bio na guvnu na zemgli vuletichia prama metkovichim.* Župnik navodi da je *u boleŝti rečenoj xivio uri 18.*

Jure Marević (41 godina) i Šima Marević (50 godina) umrli su *u kuchierczy na zemgli Omanovoj čuvajuchi iftogha zemgliu.*

Bolesnici su umirali jako brzo. Najčešće unutar nekoliko sati (obično 6-8 sati), a rjeđe nekoliko dana, najviše 6 dana (*boleŝt grixa f poghanczom koja niemu dala xivit vech uri 6, boleŝt grixa f poghanczom kojaghaie umorila uri 8, boleŝt grixa od kojeje xivila uri 9, boleŝt grixa na način poghancza f bgluvagniem u 9 uri priminu, grixa na način poghancza buduchi u četarnest urri umra, boleŝt grixa f poghanczom kojamuje dala xivit uri 14, boleŝt grixa od kojeje xivila dana tri dokie umarla, boleŝt grixa od koje болоvala dana 6).*

Od kolere uglavnom umiru ljudi od 20 do 65 godina. I u župi Komin-Rogotin je umrlo desetero ljudi u dobi od 20 do 58 godina.⁵⁹ Nije rijetko pokosila čitave obitelji ili barem djelomično narušila njihovu strukturu. Dana 9. studenog 1855, u roku od šest sati od pojave umro je jedanaestogodišnji Petar Jerković. Dan poslije, umrla je njegova majka Jurka Jerković, koja se očito prva i zarazila, jer župnik navodi da je šest dana bila bolesna. Poslije dva dana, 12. studenog 1855, umrla je njena sedmogodišnja kći Marta, koja je *xivila dana tri dokie umarla.* Braća Stipan (12 godina) i Andrija (10 godina) Ujdur umrli su u studenome 1855. u razmaku od pet dana. Od kolere su 16. studenog umrli 55-godišnja Ana Gnječ, koja je toga dana rodila mrtvorođeno dijete, i njezin jednoipogodišnji sin Jozip. Dana 17. studenog umro je Mijo Ujdur (34 godine), a pet dana kasnije njegova četverogodišnja kći Iva.

Boleŝt ospicze i bruni na način brava

Naziv ospice u matici se koristi za velike boginje (*variola*) i ospice (*morbili*). Pojedine je epidemije bilo moguće identificirati, jer se naziv *ospicze* pobliže određuje atributima “male” i “velike.” Boginje su, osim toga, prepoznate i na temelju opisa

⁵⁹ M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin.«: 336.

“crnih napinja.” Sličan naziv bilježi se i na području Imotskoga, gdje su, po fra S. Kutleši, boginje poznate kao “crne ospice.”⁶⁰ Zabilježen je samo jedan slučaj vodenih kozica ili *varicella*.

U lipnju 1848. u župi Desne javlja se epidemija koja je trajala do kraja kolovoza. U matici se bilježe kao male ospice i često se javljaju u kombinaciji s proljevom, što odgovara kliničkoj slici ospica (*smart od ospicza mali, ospicze kojejughu zadufile u garlu buduchi ozeba i pia vodu studenu, bile su ospicze nazad dana osam dofla fardeboglia dokie umarla, bolešt ospicze i fardeboglia*). Umrlo je 14 osoba, uglavnom dojenčadi i djece mlađe od 10 godina, te nekoliko dvadesetogodišnjaka. Najstarija osoba imala je 36 godina. Na temelju naziva “male ospice”, bolest je označena kao ospice, no ne treba sasvim isključiti ni mogućnost da je riječ o boginjama. U obližnjim Kominu i Rogotinu te godine nije zabilježena slična epidemija. Na prostoru Dalmacije zabilježena je (neepidemijska) pojava ospica u Blatu kroz cijelu 1848, te epidemija boginja na Šolti.⁶¹

Od ožujka do lipnja 1851. u Desnama i Bagalovićima zabilježeno je 5 smrtnih slučajeva *bolešti na način ospicza*. Budući da župnik uz naziv ospica spominje crne mrlje ili mjehure (*napign czarna na način mefnika*), vjerojatno je riječ o boginjama. Ovdje je uvršten i smrtni slučaj Mande Sršen, stare 70 godina, koja je umrla od *napigni potilu na način zlichja* (zlića, op. MŠ). U epidemiji je umrlo troje dojenčadi. U dva navrata župnik spominje “navrtanje” ospica. Nikola Batinović (10 mjeseci) *nazad mifecz dana navarnije ospicze*. Jure Golemac, star devet mjeseci, *navarnio (je) ospicze na 5 maja i primili su mu se dobro ali prid smart na nedigliu dana u garlu imaje bolešt kad je umra vidilo se da mu igie xut gnioi na gharlo*. Pretpostavljam da se pod “navrtanjem” podrazumijeva vakcinacija. Kod ostalih troje preminulih ne spominje se ova formulacija. Od siječnja do ožujka 1858. u župi Desne je u epidemiji boginja umrlo šest osoba (*bolešt ospicze velike*). Kao uzrok smrti 54-godišnjeg Martina Golemca, župnik je napisao da je umro *od napignia od veliki ospicza priko načina velike i czarne po svemu tilu kako balota od pufke*. Uz još jednog 57-godišnjaka, u epidemiji je umrlo dvoje dojenčadi starosti 4 mjeseca i dvoje djece od tri i pet godina. Epidemija se istovremeno javila u susjednom Kominu, gdje je također umrlo šestero ljudi.⁶²

⁶⁰ B. Belicza, »Pučka medicina u okolici Imotskoga prema zapisima fra Silvestra Kutleše.«: 81, 93.

⁶¹ N. Bačić, *Blatsko zdravstvo kroz vjekove*: 77; M. Andreis, »Uzroci smrti na otoku Šolti.«: 117.

⁶² M. Šunjić, »Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin.«: 336.

Budući se naziv ospice u matici koristi i za jednu i drugu bolest, a u nedostatku analogija na području Dalmacije, u dva navrata nije moguće reći je li riječ o ospicama ili boginjama. Od početka srpnja do kraja rujna 1857 (s još jednim recidivom krajem listopada), javlja se epidemija ospica ili boginja. U matici se bolest javlja pod nazivom *bolešt ospicze*, bez detaljnijeg opisa, zbog čega nije moguće odrediti o kojoj je točno bolesti riječ. Umrlo je desetero ljudi, uglavnom djeca i osobe mlađe životne dobi. Izuzetak je Iva Batinović, koja je imala 52 godine. Stipanija Krstičević u epidemiji je izgubila dvoje (nezakonite) djece: kći Jerku staru tri i po godine i jednogodišnjeg sina Petra. U rujnu i listopadu 1858, od ospica ili boginja (*smart ospicze*) umrlo je troje ljudi. Riječ je o braći Ivanu i Marinu Kežiću, te o Ivanovoj ženi Jeli, koja je u takvom stanju rodila djevojčicu koja je ubrzo umrla.⁶³

Za desetogodišnju Domu Luciju Jerković župnik navodi da je šest godina imala *nafebi nike napignie f malim brunim na način brava fve dokie umarla*. Umrla je u veljači 1856. "Bruni na način brava" vjerojatno se odnose na na ovčje boginje, što je jedan od naziva za vodene kozice, odnosno varičele.⁶⁴

Škarancija

U matici je zabilježeno pet smrtnih slučajeva čiji je uzrok *bolešt garlla na način škaranczie*. Kod svih se bolesnika spominje da je riječ o zadušenju u grlu ili bolesti grla kao posljedici škarancije. *Scaranzia* je riječ iz venetskog dijalekta, a znači bolest grla, odnosno upalu larinksa.⁶⁵ Na istočnoj obali Jadrana, u rovinjskom se dijalektu kaže *scaranseia* i ima isto značenje.⁶⁶ Za bolest *škarancju* se u Markovićevoj ljekaruši iz 1784, koja je nastala na području Makarskog primorja, preporuča "napuniti grlo" sa "nečisti biloga psa" ili "bile nečisti od goluba."⁶⁷ Autor priloga u Zborniku, M. Stojković, napominje da se bolest nikako ne može odnositi na škarlatinu (šarlah, op. MŠ), već da je riječ o nekoj bolesti grla.⁶⁸ U župi Desne bolest se spominje u tri godišta, s malim brojem

⁶³ Jela Kežić je svrstana u maternalnu smrtnost.

⁶⁴ *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber: 2002: 132.

⁶⁵ Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto Veneziano*, treće izdanje. Venezia: Reale Tipografia di Giovanni Cecchini Editore, 1867: 619.

⁶⁶ Antonio Pellizzer i Giovanni Pellizzer, *Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria*, sv. 2., Fiume: Unione italiana; Trieste: Università popolare, 1992: 846.

⁶⁷ Marijan Stojković, »Dvije hrvatske ljekaruše iz Dalmacije.« *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 31/ 2 (1938): 218.

⁶⁸ M. Stojković, »Dvije hrvatske ljekaruše iz Dalmacije.«: 218, n. 32.

umrlih. Prvi se put pojavila u ožujku 1835, kada je od nje umro 43-godišnji Ivan Jelčić (*bolešt zadufilogha u garlu nanačin skaranczie*). U siječnju i veljači 1843. umrli su Jure Golemac (1,5 godina) i Bože Marević (44 godine) (*bolešt garlla na način skaranczie; bolešt garla buduchi da nie bolova vech 24 urre na način skaranczie*). U studenom i prosincu 1850. umrli su Kata Zec (4 godine) *bolešt zadufegnie u garlu na način skaranczie* i Lucija Bebić (40 godina) *bolešt zadufegnie u garlu na način skaranczie*. Broju od petero umrlih treba pribrojiti i šesti slučaj obrađen u maternalnoj smrtnosti: Matija Batinović umrla je 1854, u porodu od škarancije. Simptomi bolesti, odnosno faringitis povezan s otežanim disanjem i gušenjem, najviše upućuje na difteriju. U matici susjedne župe Komin-Rogotin, difterija se u epidemiji 1862. također bilježi kao upala grla.⁶⁹ Ne treba isključiti mogućnost da je riječ samo o upali ždrijela.

Zaušnjaci

Ivan Krstičević, star tri mjeseca, umro je u travnju 1831. zbog *bolešti usiu u glavi*. Iako se taj uzrok ne može s punom sigurnošću poistovjetiti sa zaušnjacima, s obzirom na dob djeteta koje se sigurno nije moglo požaliti na bol u ušima, može se pretpostaviti da je dijagnoza postavljena na temelju vanjskog izgleda.

Helminti

U desanskoj matici helminti se javljaju rijetko. Zabilježena su četiri slučaja, isključivo među dojenčadi i malom djecom. Mate Batinović umro je u ožujku 1849. u dobi od 2 mjeseca od *bolešt iznutragnia na način gujna*. U studenom 1858. od iste je bolesti umrla Božica Obradović stara 2 godine. Župnik napominje da je *rečeno dite boxicza jest dofla f materom Luczijom* koja se vjenčala s Ivanom Nikolićem. Jednoipogodišnja Manda Gnječ umrla je u lipnju 1859. Župnik navodi da ne zna o kojoj je bolesti riječ, ali pretpostavlja da *bichieje udufile guine jerbofujoj na ufta i nof izlazile*. U rujnu iste godine *bolešt od davna unutragnja na način guina* umrla je šestomječna Kata Rakić.

⁶⁹ Matična knjiga umrlih župe Komin (1825-1874) (M 2666), Zbirka matičnih knjiga (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu).

Ostali slučajevi smrti

U osam slučajeva nije bilo moguće pobliže odrediti uzrok smrti. Grgo Grgić umro je 3. kolovoza 1850. u dobi od 67 godina. Budući da je kao uzrok smrti napisano *bolešt otvorilamufe karv na garlo*, vjerojatno se radi o čiru ili TBC-u. Toma Brljević (1,5 mjesec) umro je u lipnju 1844. *buduchi mu jedan prišt czarglien priko mofagnia sta dana 12 i kad 12 provalio vidilamu se jajeza*. Jure Vučković umro je u dobi od 3 godine *buduchi ima jednu ranu pokraj mofagnia na tarbuvu na koju ranu odilamuje nadvor ono što bi izio*. Marta Mateljak (18 godina) umrla je od *bolešt nogha i ruka brez rane f nikom fibrom*. Krvarenje iz nosa spominje se kao uzrok smrti kod Mande Đugum stare 44 godine i Marte Bebić (22 godine). Kod Stipana Vučkovića, koji je umro u dobi od 13 godina, uzrok smrti je sasvim nejasan jer se navodi da uzrok *smart naušim* zbog koje je posjetio liječnika, te da *nije mogha zgharçit noghu buduchimufe pruxila pria smarti*. Osmogodišnja Jerka Grgić 1841. je umrla od *bolešti od glave f fibrom*.

Zaključak

Ako se analizirani period (1825-1861) u župi Desne usporedi s razdobljem 1870-1880, primjećuje se gotovo podjednak udio umrle dojenčadi. Iako (u oba razdoblja) baratamo s nepotpunim podacima, njihova usporedba ipak načelno pokazuje da se u župi Desne nije smanjila smrtnost dojenčadi, odnosno da Desne u promatrani period (1825-1861) ulaze sa već smanjenom dojenačkom smrtnošću. Štoviše, u oba razdoblja udio umrle dojenčadi mnogo je manji nego u nekim demografski “naprednijim” područjima. Ova je analiza potvrdila pretpostavku iznesenu u istraživanju Desana u razdoblju 1870-1880, odnosno sumnju u ažurnost upisa dojenčadi. Bilješke o smrti roditelja pokazale su da novorođenčad nije sustavno upisivana u maticu umrlih (ni maticu rođenih). Čini se da kritični period traje dokle god novorođenče nije kršteno, što se uglavnom poklapa s periodom prvog tjedna života. To bi u konačnici značilo da se opravdano može sumnjati u pouzdanost podataka za perinatalnu (i vjerojatno novorođenačku) smrtnost, dok su podaci za dojenčad staru od 1 do 11 mjeseci pouzdaniji. Teško je reći je li nesustavnost upisa jedini razlog smanjene dojenačke smrtnosti. U analizi strukture stanovništva, niz drugih trendova sugerira da taj pokazatelj nije “lažno pozitivan.” Za dojenčad je kritičan period jeseni i ranog proljeća (ožujak). Ljeto donosi najmanje rizika. Smrtnost se povećava tek u rujnu, kada ima mnogo smrtnih slučajeva od groznica (malarija?).

Upada u oči da je u periodu 1825-1861. rano djetinjstvo, a osobito dob od 5 do 9 godina, mnogo manje rizično nego u drugoj polovici 19. stoljeća. Udio umrlih u dobi od jedne do devet godina u tom razdoblju iznosi 15,39%, dok se u periodu 1870-1880. udvostručio na 30,43%. Ako se uzme u obzir način dokumentiranja i pedantnost župnika, čini se da za ove dobne skupine nema mjesta sumnji u ažurnost upisa. No, to se može dokazati samo detaljnijim obiteljskim analizama.

U strukturi stanovništva 1825-1861. smanjena smrtnost u dječjem uzrastu "odrazila" se na veću smrtnost populacije u fertilnoj dobi. Ta karakteristika fertilnog kontingenta u Desnama je uočena i u periodu 1870-1880, no u ovom ranijem razdoblju još je izraženija. Ne može se reći da ljudi te dobi umiru od dominantno jedne bolesti. Neki uzorci smrti, poput maternalne smrtnosti kod žena, vezani su po prirodi stvari uz fertilni period. K tome, vrlo je velik broj žena čija je smrt posljedica trudnoće i poroda. Na povećanu smrtnost muškaraca te dobi svakako su utjecali nesretni slučajevi, osobito utapanje. Veliki broj smrtnih slučajeva od utapanja specifičan je za neretvansko područje. Ljudi srednje dobi češće umiru i od upale pluća i drugih bolesti dišnog sustava. Dijagnoza *fibra manena* javlja se isključivo (s jednim izuzetkom) kod osoba starijih od 20 godina. Epidemije drugih zaraznih bolesti, osobito kolere 1855, samo su pridonijele povećanju broja umrlih srednje dobi. U analizi je uočen neuobičajeno mali broj dijagnoza TBC kao vodeće zarazne bolesti u 19. stoljeću, posebno zato što se u periodu 1870-1880, TBC u Desnama spominje kao jedan od češćih uzroka smrti kod osoba srednje životne dobi. Jedino logično objašnjenje za to promjena je župnika poslije smrti Šimuna Tomića Romića 1863. godine. Slična nelogičnost uočena je i kod malarije. Samo se 6 slučajeva s dijagnozom *tropike* može pouzdano pripisati toj bolesti. No, mjesečna distribucija groznice i opis simptoma *febre manene* daju dovoljno elemenata da se i u tom nazivu identificira malarija. Pritom je važno naglasiti da se svi slučajevi groznice ne mogu jednoznačno poistovjetiti s malarijom, jer je, usprkos sugestivnosti naziva, riječ o vrlo općenitom simptomu. U skupini zaraznih bolesti teško je bilo razlikovati boginje od ospica, jer je župnik koristio isti naziv: *ospicze*. Po opisu ospica kao velikih, malih, crnih i sl. samo je za pojedina godišta bilo moguće odrediti o kojoj je bolesti riječ, što je dodatno potvrđeno analogijom u drugim mjestima.

Neobično je što se prema kraju 19. stoljeća životna dob skraćuje. Udio starijih od 70 smanjio se s 11,2% (1825-1861) na 7,39% (1870-1880). Kod starije populacije, u ovoj se matici umrlih kao uzrok smrti mahom bilježi "prirodna smrt" što je zapravo desanska varijanta smrti od starosti. Izraz prirodna smrt župniku je

očito služio kao izlaz u situacijama kad nije mogao odrediti uzrok smrti, ali je s obzirom na dob pokojnika, ona bila “očekivana.”

Jesensko-zimski mjeseci najrizičniji su period za sve dobne skupine, dok se najmanja smrtnost bilježi tijekom ljeta. Ta se linija, s manjim oscilacijama, ocrta kao zajednička karakteristika svih dosad istraženih neretvanskih župa.

THE CAUSES OF DEATH IN THE PARISH OF DESNE-RUJNICA, 1825-1861

MAJA ŠUNJIĆ

Summary

Extending from the north-west to the south-east towards the Neretva river, mountain Rujnica represents the spine of the Desne-Rujnica parish. The analysis of death causes and mortality is based on the data derived from the parish register of deaths for the period 1825-1861 as recorded by the parish priest Šimun Tomić Romić, whose colourful reports are cited in this article.

Accidents and injuries make up 4.17% of all the death causes, which is significantly higher than the Dalmatian average of 1.1% in the mid-nineteenth century. The majority of accidents with lethal outcome fall within drowning in the Neretva River and its meanders, most commonly while trying to steer the characteristic shallow boats used in this area. A considerable number of accidents is one of the causes of increased mortality of the fertile male population, whereas pregnancy and birth are important risk factors of the mortality of the fertile female population. The analysis of maternal mortality also shows that the deaths of the new-borns were not systematically recorded in the death register nor birth register, which brings into question the reliability of the data regarding perinatal and infant mortality. However, a portion of infants and children up to the age of nine shows certain transitional changes. The latter have also been detected in an extremely high portion of persons over 70 (11.2%). Older persons usually die of natural causes. In terms of seasonal distribution, late autumn and early winter have proved to be a critical period for all age groups which, with minor oscillations, may be considered characteristic of all the studied parishes in the Neretva valley. Infant mortality rate shows a marked drop in summer, which may be correlated with the lesser incidence of abdominal

deceases during the summer months. With regard to epidemic deceases, the outburst of cholera in 1855 was the reason of many deaths, this year being the one with the highest mortality rate. Cholera caused mainly the death of the middle-aged population. Increased mortality may also be accounted by the epidemics of measles (1848, 1851, 1857, 1858).

